

De Weduwen van Rawagede

getuigen van de dekolonisatieoorlog

Rawagede

In mei 2010 trok een klein artikel in de Volkskrant mijn aandacht. ‘Staat erkent oorlogsmisdaden Rawagedeh’ luidde de kop. Ik las het en mede door mijn werk aan een langlopend internationaal fotoproject over het lot van weduwen, raakte het verhaal mij onmiddellijk. Hoewel verschillende dagbladen over deze rechtszaak schreven, kon ik nergens fotografische portretten van de weduwen vinden. Wie waren die oude weduwen uit het verre Indonesië die de Staat der Nederlanden aanklaagden? Die vraag liet mij niet los.

‘De weduwen van *Rawagede*’ bleken in 2009 een spraakmakende rechtszaak te zijn gestart tegen de Staat der Nederlanden. Zij eisten genoegdoening voor het hen door Nederlandse militairen aangedane leed op 9 december 1947. Nederlandse militairen schoten die dag 431 mannen dood¹, waaronder de mannen van deze weduwen. In de aanklacht tegen de Staat had ook bapak Saïh bin Sakam zich bij de weduwen aangesloten; een van de weinige mannen die het bloedbad overleefde. Tijdens de rechtszaak erkende de Staat, in mei 2010, dat de misdrijven onder zijn verantwoordelijkheid waren gepleegd. Tegelijkertijd stelde de landsadvocaat echter dat de zaak was verjaard waardoor de Staat niet gestraft kon worden. De weduwen zouden hun vordering te laat hebben ingediend en zodoende geen aanspraak kunnen maken op schadevergoeding.

Al direct bij het lezen van het artikel in de Volkskrant, voelde ik de behoefte om naar de weduwen toe te gaan. Om met hen in contact te kunnen komen, mailde ik

hun advocaat Liesbeth Zegveld. Tijdens onze kennismaking in haar kantoor in Amsterdam drukte ze mij op het hart om snel aan de slag te gaan, omdat de vrouwen al zo oud waren. Vervolgens bracht ze mij in contact met haar opdrachtgever Jeffry Pondaag van de *stichting Comité Nederlandse Ereschulden*, de vertegenwoordiger van de weduwen in Nederland. Hij beloofde ervoor te zorgen dat zijn contactpersonen in het dorp mij zouden helpen. Binnen een maand zat ik in het vliegtuig naar Indonesië.

In Jakarta kwamen chauffeur Gandhi en tolk Aji mij ophalen uit de bed and breakfast waar ik de eerste nacht logeerde. Gandhi was met NOS-correspondent Michel Maas (met wie ik voor vertrek contact had opgenomen) meermalen in het dorp geweest. Daardoor wist hij overal feilloos de weg. Samen vertrokken we vanuit Jakarta naar *Balongsari*, zoals Rawagede tegenwoordig heet. Aji was persoonlijk geïnteresseerd in de verhalen van de weduwen en ging daarom graag mee om de reis te organiseren, mij te helpen met het leggen van contacten en het afnemen van de interviews.

Meteen bij aankomst zagen we langs de weg een bord dat verwees naar het ‘Monumen Rawagede’, het centrale punt in het dorp waar ook de erebegraafplaats was waar de meeste slachtoffers van het ‘bloedbad van Rawagede’ begraven liggen. Eenmaal op de parkeerplaats bij het

¹ 312, 431 of 433 mannen volgens verschillende Indonesische verklaringen. Volgens Nederlandse militaire rapporten ging het om 150 mannen. Rémy Limpach, *De brandende Kampongs van Generaal Spoor*, Boom, Amsterdam, 2016, 323 en 326.

voor Martin

monument aangekomen, kwam een man op ons af lopen die zich voorstelde als *bapak* Sukarman. Hij bleek de zoon te zijn van ibu Cawi binti Baisan, één van de procederende weduwen en was Jeffrey Pondaags contactpersoon.

Na een rondleiding over de begraafplaats stelde hij ons voor aan bapak Saih, die als door een wonder de beschietingen in 1947 overleefde. We liepen met hem mee naar zijn huis, niet ver daar vandaan. In een overdekte buitenruimte vertelde hij ons hoe de Nederlanders hem hadden neergeschoten: “We moesten twee rijen maken, elke rij met zeven mannen. Vervolgens werden we van achteren neergeschoten, vanaf een afstand van ongeveer twee meter. Mijn vader, bapak Locan, stond bij mij in de rij. Toen de soldaten schoten, fungeerde de man achter mij als schild. De kogel ging dwars door hem heen en schampte alleen mijn rug. De arme man stierf direct en viel bovenop mij. Ik voelde zijn warme bloed over mijn gezicht lopen. Voordat de soldaten weg gingen, schoten ze nog eens op een ieder apart, om er zeker van te zijn dat ze dood waren. Daarbij hebben ze mij door mijn hand geschoten. Ik was de enige van de veertien mannen die het er levend vanaf bracht. Mijn vader was ook dood.” Terwijl ik hem interviewde, volgde ik hem met mijn camera en zag ik aan zijn gezicht dat hij de momenten waarover hij vertelde intens herbeleefde.

De dagen daarna leidde bapak Saih ons door het dorp. De weduwen waren zijn vriendinnen waardoor we zonder moeite hun vertrouwen kregen en zij graag en openhartig met ons wilden praten. In eerste instantie fotografeerde ik de weduwen buiten voor hun huizen, omdat ze daar zaten bij onze aankomst en het licht goed was voor de foto’s. In de loop van de tweede fotosessie kwamen steeds meer mensen kijken naar wat we allemaal aan het doen waren. Al die aandacht leidde af. Om rustig te kunnen werken, vroeg ik ibu Wanti binti Dodo, die ik aan het portretteren was, of we binnen konden gaan zitten. Ze bracht ons naar haar slaapkamertje; een kleine, donkere ruimte, met prachtig gefilterd licht dat door een raampje bovenin, naar binnen viel. Aji en ik zaten letterlijk aan ibu Wanti’s voeten op de grond. Zittend op haar bed begon ze te vertellen.

Ook al verstond ik niet wat ze zeiden, toch voelde ik tijdens alle interviews de spanning in de ruimte; de weduwen gingen helemaal op in hun verhalen. Door mijn lens kijkend zag ik aan hun gezichten dat ze in gedachten terug gingen naar de tijd waarin ze jonge, getrouwde, meisjes waren. Terug naar de dag waarop ze hun gedode mannen vonden, met kogelgaten in hun hoofden en lichamen. Er was die dag en de dagen erna vrijwel niemand die hen kon helpen met het bergen van de lichamen, waardoor ze het vaak zelf maar moesten doen.

In vier dagen tijd bezochten we zeven weduwen en bapak Saih, sommigen tweemaal. Per bezoek waren we gemiddeld twee uur bezig met het interview en de gelijktijdige fotosessie. Tot in detail herinnerden de weduwen zich, ruim zestig jaar later, wat er gebeurde.

Ibu Wanti *binti* Dodo nam ons in gedachten mee naar die fatale dag waarop zij het lichaam van haar man Enap vlakbij de rivier vond: “Hij was van achteren doodgeschoten. Samen met vier vriendinnen droeg ik zijn lichaam op een bamboe bankje, dat als stretcher diende, naar huis. Ik waste hem, wikkelde hem in doeken en begroef hem zelf.”

Ook ibu Taswi was vastberaden haar verhaal te vertellen, zittend op haar bed. Vermoeid leunend op een houten stok die als houvast diende, vertelde zij dat haar schoonvader het lichaam van haar man haar huis in droeg: “Er kwam bloed uit zijn oor; Ribol was door zijn hoofd geschoten. Mijn schoonmoeder begroef hem in onze achtertuin. Ik kon niet meer stoppen met huilen. Omdat ik een baby had en nergens heen kon, moest ik weer bij mijn ouders gaan wonen.”

Op een bankje tegen de buitengevel van haar kleindochter’s huis, vertelde ibu Tijeng binti Tasim over haar man Nimong die maar niet thuis kwam. “Daarom ging ik in het dorp naar hem op zoek. Uiteindelijk vond ik hem op de hoofdweg. Ik herkende hem aan zijn sarong; hij was in zijn nek geschoten. Ik heb hem in doeken gewikkeld, een gat gegraven in de achtertuin en hem, huilend, begraven tussen de *mangga*- en *klapperboom*.”

Ibu Lasmi binti Kasilan bleek opnieuw een periode van rouw en verdriet door te maken toen we haar ontmoetten. Een paar maanden voor ons bezoek was haar enige zoon aan een kortdurende ziekte overleden. Toch wilde ze met ons praten, het ging immers over haar man. Ze was zeven maanden zwanger toen Sukri overleed op 9 december 1947. Hij was in zijn nek geschoten. Door het gesleep met lichamen, kreeg ze een miskraam. Medische hulp was in het dorp niet voorhanden.

Niet alleen verloren de vrouwen hun mannen, maar soms ook hun broers, zoals ibu Cawi, die haar broer Sankim verloor en ibu Wanti binti Dodo die haar jongere broer Kacit én haar oudere broer Wirya verloor. “Hun lichamen vond ik ook. En ook hen hebben we zelf begraven. Drie of vier dagen duurde het voordat we alle drie de lichamen hadden begraven.” Haar vader was gelukkig op tijd gevlucht.

Na het overlijden van hun mannen moesten sommige weduwen noodgedwongen weer bij hun ouders gaan wonen. Soms omdat ze kleine kinderen hadden waarvoor ze moesten zorgen, soms omdat de ouders van de man alles erfden. In alle gevallen moesten ze gaan inwonen vanwege een gebrek aan inkomsten.

Na december 1947 bestond de bevolking van het dorp voornamelijk uit vrouwen. Volgens ibu Cawi noemden mensen van buiten Rawagede het dorp destijds *Randa Tekdung*: ‘Dorp van de weduwen van de doodgeschotenen’.

Na verloop van tijd trouwden alle weduwen opnieuw; hun eerste echtgenoten vergaten ze echter nooit.

In 2010 dacht ibu Wanti binti Sariman nog steeds aan haar eerste man. Ze woonde in Sedari aan zee, drie uur reizen ten noorden van Balongsari. Zittend op haar bed in haar kleine slaapkamertje bij haar dochter Sopiah thuis, herinnerde zij zich wat zij droeg op haar trouwdag met Sarman: “Een sarong kebaya met bloemenprint. Het was een feestelijke dag met dansers en een *wayangshow*.”

Het tweede huwelijk van ibu Tijeng, twee jaar na de dood van haar man, duurde maar vijf maanden. Daarna trouwde ze nooit meer: “Nimong was mijn ware liefde. Ik kan hem nog steeds niet vergeten. Een foto of een andere tastbare herinnering aan hem heb ik niet. Ik zou zeker gelukkiger zijn geweest als hij was blijven leven.”

Op de vraag wat ze nog wil zeggen tegen de Nederlandse militairen die haar man hebben gedood antwoordde ibu Cawi: “Het verleden is het verleden, ik haat jullie niet.” En ook bapak Saih antwoordde: “Ik heb geen wraakgevoelens tegen de Nederlanders. Ik hoop alleen dat de Nederlandse overheid ons wil helpen om Balongsari te ontwikkelen en alle nabestaanden zal compenseren.”

Tot verrassing van velen wonnen de weduwen en bapak Saih de rechtszaak. In een historische uitspraak oordeelde de rechtbank Den Haag op 14 september 2011 dat, gezien de ernst van de gepleegde misdrijven, er geen sprake kon zijn van verjaring. Bovendien vond de rechtbank dat de Staat niet al die jaren had moeten afwachten; de Staat had actie moeten ondernemen richting de nabestaanden. Immers, al direct na het bloedbad had een onderzoekscommissie van de Verenigde Naties vastgesteld, dat Nederlandse soldaten de mannen van Rawagede opzettelijk en op meedogenloze wijze hadden gedood. De uitspraak baarde opzien: voor zover toen publiekelijk bekend², waren voor het eerst slachtoffers van oorlogsmisdrijven, gepleegd door Nederlandse militairen in Indonesië, erin geslaagd om via de rechter schadevergoeding af te dwingen. De Staat ging niet in hoger beroep.

Drie maanden later, op 9 december 2011, bood de Nederlandse ambassadeur in Balongsari als gevolg van deze uitspraak, namens de Staat der Nederlanden excuses aan. Hij deed dat tijdens de jaarlijkse herdenkingsbijeenkomst op de erebegraafplaats. Rond die datum kregen

^[1] Op 27 januari 2017 publiceerde journalist Frank Vermeulen in NRC over de rechtszaak van de weduwe van regeringssecretaris Masdoelhak Nasoetion tegen de Staat der Nederlanden. De Staat betaalde maar wees aansprakelijkheid af. De weduwe ontving in 1954 een schadevergoeding van 149.000 gulden. Dit feit was tot dan toe niet publiekelijk bekend

alle weduwen die de Staat hadden aangeklaagd, alsmede de families van de inmiddels overleden eisende weduwen, een schadevergoeding van twintigduizend euro. Ook de familie van bapak Saih ontving dit bedrag. Hijzelf overleed enkele maanden voor de uitspraak van de rechtbank.

De familie van bapak Saih in 2015

2015

Mijn eerste bezoek aan Rawagede vond ruim een jaar voor de uitspraak van de rechtbank Den Haag plaats. Omdat ik benieuwd was hoe het de weduwen verging ná de rechtszaak, besloot ik in 2015 terug te keren naar Balongsari.

Bapak Saih in 2015

Weer reisde ik met Gandi en Aji en nu ook met historica Nicole Immler, die, onder andere, onderzoek doet naar de effecten van compensatie- en restitutieprocessen.

Terug in Balongsari ontmoetten we bij de eetstalletjes voor het monument, meteen weer bapak Sukarman. Bij het weerzjen vertelde hij ons dat zijn moeder, ibu Cawi, in 2014 in vrede was gestorven. Zij had er altijd naar verlangd om haar eigen huis te hebben. Zodra het geld uit Nederland op de rekening stond, liet de familie, tegen het familiehuis aan, een huisje voor haar bouwen. “Ze heeft er nog een paar jaar van kunnen genieten. De kleinkinderen bezochten haar vaak.”

Bapak Saih in 2015

Jammer genoeg leefden er nog maar twee van de zeven weduwen die ik in 2010 portretteerde: ibu Tijeng binti Tasim en ibu Wanti binti Sariman. Wij spraken hen opnieuw, en ook bezochten we familieleden van de overleden weduwen en van bapak Saih.

In 2010 lagen de bakstenen van het oude ingestorte huisje van ibu Tijeng, opgestapeld in de tuin van haar kleindochter. Ze vertelde ons toen dat ze, als ze de rechtszaak zou winnen en geld van de Nederlandse overheid zou krijgen, haar huis weer zou laten opbouwen. Ik vond het geweldig om te zien dat er inderdaad een nieuw huis in de tuin stond! De familie had de bouw ervan gedeeltelijk met het geld uit Nederland gefinancierd. De fundering bestond voor een groot deel uit de oude bakstenen.

Ibu Tijeng had blij gereageerd op de beslissing van de rechters en de toekenning van het geld. De excuses die zij namens de Nederlandse overheid van de ambassadeur ontving, heeft zij aanvaard: “Ik heb het de Nederlanders vergeven, het verleden is het verleden. We leven in vrede en hebben elkaar vergeven.”

Ibu Wanti binti Sariman in 2015

Ibu Wanti binti Sariman woonde nog steeds bij haar dochter Sopiah, in Sedari. De man van Sopiah, een visser die we in 2010 ook hadden ontmoet, bleek niet meer te leven. Het geld uit Nederland was inmiddels op. Ibu Wanti had het gebruikt om het huurhuis waarin ze samen met haar dochter en haar familie woonde, te kopen.

Ibu Lasmi binti Kasilan in 2015

Ibu Lasmi binti Kasilan overleed een maand voor onze komst. Na ontvangst van het geld uit Nederland liet ze een nieuw huisje bouwen waarin zij en haar schoondochter ibu Wilem samen woonden. Ibu Wilem zorgde daar voor ibu Lasmi en woonde er nog steeds.

Ibu Wisah binti Silan in 2015

Van het huis van de zus van ibu Lasmi, was niets over behalve een zanderig stuk grond. Ibu Wisah binti Silan overleed vlak voor de gerechtelijke uitspraak in 2011. Haar dochter die buiten het dorp woonde, ontving het geld.

Ibu Wanti binti Dodo in 2015

Ibu Wanti binti Dodo deelde het geld dat zij uit Nederland kreeg met haar kinderen en vrienden. Zij overleed in 2013.

Bapak Tongang in 2015

Bapak Tongang zorgde tot aan haar dood voor zijn tante ibu Taswi. Hij woonde naast haar en stak zijn liefde voor haar niet onder stoelen of banken: “Ze was de mooiste vrouw van het dorp; heel lief en ze sprak nooit kwaad over anderen. Ik hield ontzettend veel van haar! Ze wist waarom ze het geld had gekregen en was er heel blij mee.” Zijn zus ibu Timi vulde hem aan: “Nadat ze het geld ontvangen had, gaf ze de helft van het bedrag aan de andere nabestaanden³. De rest deelde ze met ons allemaal, ook met de buren. Familieleden van haar overleden man

Bapak Saih in 2015

^[1] Alle weduwen en de families van de overleden eisers moesten, al dan niet vrijwillig, de helft van de schadevergoeding delen met andere nabestaanden van de slachtoffers van het bloedbad

vroegen ook om geld en kregen dat van haar. We gebruiken het geld nog steeds om haar elke duizend dagen na haar overlijden te herdenken. Er is nog één miljoen *rupiah* over voor de herdenking van volgende maand.”

Bapak Saih in 2015

Bapak Saih overleed in 2011, een paar maanden voordat de rechter in Den Haag hem en de weduwen in het gelijk zou stellen. Met het geld dat zijn familie uit Nederland ontving, zetten ze een waterzuiveringsstation op in de voormalige overdekte buitenruimte van hun huis. Op diezelfde plek fotografeerde ik bapak Saih in 2010. Zijn zoon en kleindochter runnen het station. Het heeft een sociale functie; in de korte tijd dat wij er waren, kwam een aantal vrouwen een lege waterfles omruilen voor een volle en stapte kleindochter Juliawati op haar scooter om er één te gaan bezorgen. Het graf van bapak Saih bevond zich in de achtertuin. Om bapak Saihs graf te bekostigen had motorgroep Pengendara uit Nederland, met leden van Indische afkomst, geld ingezameld. De ingezamelde gelden waren door de familie goed besteed: het graf bestond uit met bloemmotieven versierde paarse stenen, trapsgewijs opgestapeld in drie lagen; een mooi monumentje waar zijn achterkleinkinderen vrolijk omheen renden.

Bapak Saih in 2015

Bapak Saih in 2015

Zuid-Sulawesi

In Indonesië haalde het grote nieuws over de rechtszaak van de weduwen van Rawagede de nationale televisiezenders en landelijke kranten. Weduwen uit Zuid-Sulawesi maakten ook mee dat ze hun mannen verloren door standrechtelijke executies door Nederlandse militairen. Via de stichting Comité Nederlandse Ereschulden, die in Zuid-Sulawesi in contact trad met de weduwen en andere nabestaanden, meldden ook zij zich bij de Nederlandse overheid. Die oordeelde dat sommigen inderdaad recht hadden op dezelfde compensatie en excuses als de weduwen van Rawagede. Ibu Ramisî, die wij in 2015 op Zuid-Sulawesi bezochten, was één van de weduwen die op basis van een schikkingsregeling met de Staat twintigduizend euro kreeg. Andere weduwen in Zuid-Sulawesi, die de feiten niet direct konden

bewijzen, zoals ibu Sikati, ibu Manna en ibu Ijida, die wij toen ook bezochten, startten samen met Jeffrey Pondaag en Liesbeth Zegveld in 2013 een rechtszaak. Ook kinderen van mannen die door Nederlandse militairen in Zuid-Sulawesi werden gedood, voegden zich in 2013 bij deze rechtszaak. In april 2018 werden ze één voor één door de rechter in Den Haag via een videoverbinding met Zuid-Sulawesi gehoord. Ze waren dus nog steeds in afwachting van een uitspraak.

Bapak Saih in 2015

Suzanne Liem

